

РАЗДЯЛАТА С АКАДЕМИК ВЕРА МУТАФЧИЕВА

Александър Златарски *

*Без покровител и най-светлият ум остава незабелязан
Конфуций*

На 07.04.2009 г. беше честван юбилеят на един от тримата почетни членове на Българската академия на науките - Вера Мутафчиева. Той беше отпразнуван в аулата на Нов български университет.

На 09.06.2009 г. Вера Мутафчиева напусна „Белият свят“, който така много обичаше и изучаваше. Вероятно, когато е разбрала, че приближава краят ѝ, припомняйки си своя бурен и труден живот, си е повторила казаното веднъж в нейния „офис“: “Благодаря на хората, които са ме подкрепяли без да са го показвали.”

Така че може да се приеме, че честването на юбилея на акад. Вера Мутафчиева беше последната ѝ среща с колеги, приятели и почитатели.

Академик Вера Мутафчиева на 80 години. Това е събитие, тъй като е юбилей на една от най-известните български личности на нашето съвремие. С книгите си е популярна не само в България, но и в целия свят. В тях има много история, много мъдрост и литература от най-висш порядък. Тъй като имах удоволствието през последните петнадесет години да се срещам периодично с нея, смятам за мое задължение, а и в знак на признателност, да кажа няколко думи по случай юбилея и кончината ѝ.

С Вера Мутафчиева се запознах в началото на 1994 г. когато тя изпълняваше длъжността заместник-председател на Българската академия на науките. Тя се осъществи в присъствието на член-кореспондента Ангел Балтов, тогавашен научен секретар на БАН. Разговорът беше много интересен и съдържателен. Тя тогава беше много жизнен човек и по време на разговора понякога припламваха пламъчета под очилата ѝ, което означаваше, че и за нея беше приятен. Тогава ѝ поднесох току-що излязлата ми книга "Откъде идваме и накъде вървим". Поемайки я проф. Вера Мутафчиева каза: „Тази нощ имам какво да правя.” Изглеждаше, че я прие и това вероятно стана причина за следващите ни срещи. Практически

* Александър Златарски е роден в София през 1939 г. Завършва гимназия и инженерство в София. Старши научен сътрудник, специалност *металургия и топлотехника*. Един от наследниците на известния български историк проф. Васил Златарски. Автор на множество публикации както в тясната му специалност, така и на исторически теми. Автор на книгите "Закъснялото завръщане в Европа" (Издателство: Аб Издателско ателие - 2006 г.), "Металургията и топлотехниката през вековете" (издателство Нипроруда), "Откъде идваме, накъде вървим", "Софийската улица Оборище" (издателство Прозорец, 2009 г.)

всичките ни последващи разговори бяха на историческа тематика, обхващаща периода от древността до близкото минало. Но естествено основната тема беше османският период в нашата история, на който тя беше посветила повечето от научните си трудове, пък и литературни шедьоври. На тези разговори присъстваха историци като например известната османистка проф. Цветана Георгиева, представители на издателства, фондации, аспиранти и дори приятели от детските ѝ години.

Юбилеят ѝ е повод да ѝ изкажа благодарност не само за това, което съм научил от тези разговори, но и затова, че много от моите есета и дори цели книги минаха през ръцете ѝ преди да бъдат отпечатани. За една от тях, в която бях описал една несъстояла се професура, тя възкликна:

"Как е възможно моят случай с хабилитационния ми труд така да прилича на описания от тебе?". Към някои от черновите ми добави нови факти, на други дори извърши редакторска работа, за трети написа насърчителни слова. Благодарение на нейната намеса през 2007 г. излезе в „Исторически преглед“ статията ми за фамилията Златарски, а фондация „13 века България“ се съгласи да финансира книгата ми „Софийската улица Оборище“ през 2009 г.

За срещите ми с Вера Мутафчиева се наложи да се запозная по-подробно с историята на Османската империя. Прочетох дори знаменитите книги на Махиел Кил „Изкуство и общество в България през турския период“ С. 2002 г. (Тя е издадена в Холандия през 1985 г.) и „Хора и селища в България през османския период“ С. 2005 г. Постепенно започнах да възприемам нейното твърдение, че турското робство не е било толкова черно, колкото ми се струваше през ученическите ми години. Нейно е становището „...достоверен е фактът, че българите днес са тук и възлизат почти на 10 милиона (заедно с населението на тяхната диаспора) опровергава апокалиптичните изводи за съдбата им през XV век“. Вера Мутафчиева бе достигнала до тези заключения в резултат на задълбочено изучаване в оригинал на османски и други архиви. Тя успява да убеди както български, така и чужди историци в много от своите твърдения. Изучавайки възхода и упадък на Османската империя, тя обобщаваше пред нас следното:

„Всяко трайно обществено формирование неизбежно води до имуществено поляризиране, което преминава неизбежно и в социално. Корупцията, този неизбежен спътник на всеки централизъм, всевъзможно подкопава основите му“.

При един разговор с Еми Барух тя споделя: „Боя се, че провежданата негация спрямо мюсюлманското господство над развитите до XV век балкански народи, принадлежащи към християнството, е попречила на модерните им историографи да изследват обективно османския период на развитието си. Отрицание и отрицание, крайни оценки, които не отчитат иманентната еволюция на потиснатите народи и реалното им взаимодействие с чуждата власт, с икономиката ѝ.... Видимите белези на османското наследство на Балканите се състоят предимно от архитектурни

паметници-иемногобройни и зле стопанисвани, във фолклора, в материалната народна култура. Невидимото влияние обаче намирам в специфичния балкански менталитет....”

Тя приема, че най-подходящото заглавие за османския период от нашата история е „България под турска власт”. Като изучава и описва този период. Вера Мутафчиева достойно продължава „Историята на българите” на своя баща проф. Петър Мутафчиев, като започва от времето на „Последните Шишмановци” и стига до Възраждането - до делото на Софроний Врачански и Г.С. Раковски. Тя е от малкото съвременни български интелектуалци, за които важи максимата „кръвта вода не става”.

Вера Мутафчиева описва живота на българите при условията на османската правна система, която според нея е приемлива за период, през който е действала „заради мъдростта на нейните създатели”. С дисертационния си труд „Феодалната рента в Османската империя XV-XVI век” тя поставя началото на изучаването на правната система на империята в нашата историография.

За разглеждания период тя споделя следните мисли: „Това не е период, а епоха, през която съдбата на българите била подчинена на една система, чужда във всяко отношение” („История на България”, издателска къща „ Христо Ботев”, 1993 г.). Ако доскоро голяма част от историците пренебрегваха изследването на XVII век, причини имаше: католическата и проавстрийска ориентираност на българските дейци. Един българист, в случая Бернар Лори - б.а.) е в състояние да се досети защо е било така.”

Академик Вера Мутафчиева нарича „Кърджалийското време” (1779-1813 г.) „Тридесетгодишна война в Румелия”, която сравнява с „Тридесетгодишната война 1618-1648 г.) в Западна Европа”, със събитията във Франция по време на Великата френска революция и сегашните проблеми в Афганистан. Тя посочва, че в резултат на кърджалийските стълкновения с централната власт за българите има и положителни резултати - както султан Селим III (1789-1807 г.), така и сепаратистите (както тя нарича гаватарите на кърджалиите) за първи път въоръжават раята. Българите подкрепят аяните. Осман Пазвантоглу и Кара Фейзи са герои на нейните романи. От самостоятелната политика на Видинския санджак под ръководството на Осман Пазвантоглу се интересуват император Наполеон I, Русия и Австрия. В шедьовъра „Книга за Софроний” Вера Мутафчиева е описала много ясно този период.

За живота ѝ няма нужда да се пише, тъй като тя самата го разказва в знаменитите си „Бивалици”. Можем само да съжаляваме, че желае последният том да се появи на бял свят след нея. Може само да се надяваме, че той ще прилича в много отношения на „Изповедите” на Ж. Ж. Русо.

Все пак на юбилея ѝ трябва да си спомним за някои от трудностите, които е имала в началото на научната си дейност. Това са годините, когато баща ѝ, един от най-

заслужилите български историци, бе обявен за шовинист и дори за фашист. Ще цитирам извадки от изказването на академ. Ал. Бурмов на съвещанието на историците, проведено под ръководството на Вълко Червенков на 06.04.1948 г. Текстът съм взел от издадената под нейна редакция през 1995 г. от академично издателство проф. „Марин Дринов” книга „Съдът над историците”: „...Мутафчиев съзнателно и преднамерено планува и фалшифицира историческите факти, че той плува в блатото на реакцията и фашизма, въпреки привидната му обективност...” и „подобно на фашистките идеолози той също не отричаше социалните противоречия в средновековната българска държава, но ги обяснява съвсем ненаучно с чуждо влияние. Той виждаше изхода от тях не в революцията, а в сближаването между двете класи”.

Както пише в своите „Бивалици” кандидатската ѝ дисертация е била първоначално отхвърлена, защото си е позволила да напише, че „нашият справедлив прогресивен строй повтаря османския, за който не се намериха достатъчно свирепи думи. И сега като тънко поднеса на читателите своите куп аргументи, ще ги доведе до заключението, че ние живеем в султанска система”. Положението ѝ се утежнява и с това, че брат ѝ - бъдещият проф. Боян Мутафчиев, през 1963 г. емигрира във Франция.

Популярността на първите ѝ романи ѝ създаде голяма известност, а „Летопис на смутното време” беше оценено високо от такива капацитети като Симеон Радев.

Вера Мутафчиева казва за този период от живота си „Османистиката беше спасител за мене. Не биха ме допуснали до „европейската историография”. За да изучи „кърджалийското време” се е наложило да проучи повече от 500 оригинални османски документи.

По време на разговорите, в които съм участвал, тя споделяше, че “хората приемат историята много разхубавена и канонизирана. Но те не искат да чуят истината. Например, за това, че през османския период не сме давали войници, а сме се размножавали. У нас гладни гробища няма. Селяните са обработвали земята. Имало е регистри, свободен пазар. Нямаło е крепостни. Били сме собственици на земята си. Давали сме 3 дена ангария, докато австрийският селянин е давал шест и само в последния ден от седмицата е работил за себе си”.

Спомням си, че романа си „Случаят Джем” тя нарича „Моят състезателен кон”. Написала го е след унгарската революция от 1956 г. за да покаже, че Западът никога не се е борил за справедливост в Изтока. Добавяше, че този роман ѝ позволявал да предразполага някои чиновници да решават в нейна полза спорни въпроси. Казваше, че в нашата история често се предпочита „малката правда” за сметка на „голямата”. И даваше пример с Васил Левски и Димитър Общи. Двамата са имали различни тактики. Когато задържаната група революционери-бунтовници обсъждали поведението си преди съдебния процес с вишегласие смъртниците приемат за поведение предложеното от Общи - да разкрият организацията си, за да

научи светът, че и по нашите земи нещо се случва. Димитър Общи е обесен преди Васил Левски.

На въпроса дали приема мнението на някои българи, че „Летопис на смутното време” е българският роман „Война и мир”, тя каза: „С него мисля “че вкарах кърджалийското време в българската история”.

Вера Мутафчиева има невероятна памет, от която понякога се оплаква: „Не мога да забравя много неща, които изобщо не са ми необходими.” Когато ставаше дума за някои хора по време на разговорите, тя веднага си спомняше живота им и произведенията им. Два примера: Писателят Мишо Хаджийски - когото възкресиха литераторите през 90-те години на XX век и обявиха за писателя на българите в Украйна, подобно на Елин Пелин за Шоплука и Йордан Йовков за Добруджа, тя веднага разказа за него и за творчеството му. Била работила в Народната библиотека заедно със съпругата му Слава в началото на 50-те години на XX век. Вторият пример е с Всеволод Николаев - забравен българо-руски историк. След като бях прочел неговата монография „Характерът на минните предприятия и режимът на рударския труд в нашите земи през XVI, XVII и XVIII век”, издание на БАН, 1954 г. я запитах „Какъв е този човек?”. Тя ми разказа такива подробности за живота и за труда му, че човек можеше да си помисли, че специално се е подготвяла за тази „лекция”. Помнеше невероятни подробности от детските си години, които буквално „шашваха” нейните приятели от този период от живота ѝ. Разказваше и за някои свои експерименти. За да провери твърдението си, че шопите не са земеделци, а скотовъдци и за това мислят, че земята им не ражда много, си купила „място” между Дървеница и Бистрица. Каквото е посадила там, земята е родила „доволно много”. На селскостопански теми с исторически нюанси споделяше следното: „Оризарните край Пловдив са били прочути през Турско. Тогава р. Марица е била плавателна и по нея оризът се е отправял към Средиземно море. Собственикът е бил турчин, а българите са работили, като са прилагали специална система от напоителни канали. По-късно в района на Пазарджик видях тази система и тя все още се прилага, но в съвременен вариант и учудва чуждестранните специалисти с ефективността си.”

Изказваше мнения и по съвременни въпроси:

- приема, че Кемал Ататюрк е извършил единствената успешна революция в Европа през XX век;
- твърдеше, че „възродителният процес” е показал двуличието на държавата ни;
- когато ни приеха в НАТО, тя каза: “Това означава, че никога повече руски ботуш няма да стъпи по нашите земи.”

Тогава си спомних за написаното от нея в книгата ѝ „Бомбите” - пребиваването на съветски офицери в апартамента на семейство Мутафчиеви на ул. Оборище № 23. След като един непознат гражданин ги уведомява, „с твърд глас, че реквизират една от стаите ни за Съветската армия.... Връзки не притежавахме, неудобно ни беше да се противопоставим на непознатия с валидното за мирни времена

съображение: „Защо тъкмо в къща на млада вдовица и пубертетно момиче трябва да бъдат настанени неясен брой чужди мъже? Няма що, война, въздъхна примирена майка ми. Ето такава плашлива и храбра жена беше тя. Не се позова на необяснимия факт, дето в дома с петнадесетина апартамента не бе реквизирана втора стая... Единият от съветските офицери, калмикът Иван, доведе от някъде стара овца - водеше я на връв, а тя се опираше (ние с брат ми го следяхме плътно, от любопитство). Вкара овцата в двора и я закла.... В моя полза не крадеше.” За друг офицер с фамилия Маслов, напускайки ни, той ми показва как пъхва синия том на Некрасови събрани произведения в походната си торба - половин педя дебел том, за който жалеех, че е от миналия век, щото в замяна постави върху масата войнишкото си канче - „на памет” - каза. Тъй се разделихме”.

Вера Мутафчиева обичаше много света и живота. Увлекателно разказваше за посещенията си по света - например на площада Тянанмън по време на кървавата разправа с мирните демонстранти, в Грузия, за срещата си с папата. Разказваше, че при посещение с делегация при папа Йоан Павел II, светият отец гледал само нея през цялото време и накрая ѝ дал допълнителен подарък - молитвена броеница, с която каза, че иска да бъде погребана. В увода към книгата си „Белият свят” е написала: „Същественото за мене бе да се изповядам при пълно отсъствие на самолюбие пред предмета на своята страст, белият свят, скромно казано.”

Независимо от това тя е споделяла и мисли за смъртта: „Мисли за смъртта са ме спохождали. Тя не е убежище, а примирение. Чувствам се като на перона – с багаж на гарата чакам.”

Веднъж спомена, че се е съгласила да стане (след три отказа) академик, за да умре в Правителствена болница и да не затруднява дъщеря си и внучката си. А и се шегуваше в пицарията Quattro Stagioni “моят офис” и където провеждаше повечето делови срещи: „Когато умра, искам да сложат възпоминателната плоча не на моята къща, а тук до вратата на пицарията.”

За нас, участващите в срещите с нея, по време на които се обогатявахме от мощното и неподражаемото ѝ участие в разговорите, остава да прочетем написаното и недовършеното в последния предвиден том на „Бивалици”, за да се запознаем с терзанията на душата ѝ, за които само сме се досещали.

При една от срещите ни академик Вера Мутафчиева сподели, че до сега не е направена подробна хронология на събитията по време на „черното турско робство” и контактите на българите с източно- и западноевропейските държави и общности. Затова подготвих една историческа справка за по-значителните събития от живота на нашите предшественици от възникването на Османската империя до 1792 г. - до началото на решителната намеса на Русия в живота на християнското население на Балканите, която довежда до освобождението на България след още близо сто години. През 90-те години на XVIII в. започват и „Кърджалийските времена” (виж. приложената хроника).